

SHEVALARNING MUHIM JIHLARI

Palvonnazarova Hayotxon Jamoladdin qizi

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika
instituti Turkiy tillar fakulteti O'zga tilli guruhlarda o'zbek tili
ta'lim yo'nalishi 2-bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10934234>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 2-aprel 2024 yil

Ma'qullandi: 3-aprel 2024 yil

Nashr qilindi: 5 -aprel 2024 yil

KEY WORDS

*Sheva, lahja, shevashunoslik,
termin, dialekt*

ABSTRACT

*Ushbu maqolada o'zbek tili shevasining eng muhim
jihatlari va shevaga hos so'zlarning izohlarini nazariy
ma'lumotlar orqali o'rganamiz.*

Adabiy tilning sheva bilan bo'lgan aloqasi tushunchalarni ifodalashda yoki aks etishda juda muhimdir. Sheva, matnda o'ng qarshilik, oxirida qo'shma ma'noni bildiradi. Adabiy til esa matnda ixtiyoriy so'z yoki ifodaning ifodasiga o'zgaruvchan, muqobiliga, ega bo'lgan muhim xususiyatdir. Sheva, adabiy matnda nutqda, doston, hikoyada, shoirning asarlarida o'zgaruvchan, yo'l bo'yicha, qo'shma ma'noni ifodalashning eng samarali vositasidir. Bu matnning ifoda qilish uslubi va shakli orqali o'quvchilarga xos bo'lgan muhim bir yordamdir. Adabiy tilning shevadan farqi, sheva va adabiy tilning ifodalash uslubi, ma'nosi va maqsadi orasidagi farqidir. Ifodalash uslubi: Sheva odatda o'zgaruvchan va qo'shma ma'noni bildiradi, lekin adabiy tilning ifodalash uslubi ko'pgina holatlarda to'g'ri va to'la, qulay o'qilishi, tushunilishi kerak bo'lgan yorqin, tushunchadagi ifodani o'z ichiga oladi. Adabiy til esa qoidalarga tushib, ifoda qiluvchi tomonlar o'rtasida munosib vazifani bajaradi. Sheva va adabiy tilning asosiy farqi, ularning maqsad va foydalari bo'yicha bo'ladi.

Shevaning maqsadi: Sheva til insonlar orasidagi o'zaro muloqot va kommunikatsiyani o'rganishda yordam beradi. Bu har bir oilaning, jamiyatning yoki guruhning a'zolarining o'zaro fikr almashishlarini tushunish va o'rganish imkoniyatini ta'minlaydi.

Adabiy tilning maqsadi: Adabiy til esa, adabiyot, san'at, tarix, falsafa va boshqa soha bo'yicha tushunchalar, fikrlar va maqolalar o'rganishni qo'llab-quvvatlaydi. U insonlarga tarixiy, madaniy, san'at va fikriy bozorlarda rivojlanish imkoniyatini beradi. Sheva til, kundalik muloqot va turli sohalaridagi kommunikatsiya uchun kerak bo'lgan ma'lumotlarni o'rgatadi. Bu tilni o'rganish insonlarga ish joylarida, o'quv-kurslarda, oilaviy aloqalar va boshqa jihatlarda bilan yordam bera oladi. Adabiy til esa, insonlarga madaniy, san'at, tarix va fikriy yondashuvlar haqida bilim va tushunchalar bera oladi. Bu tilni o'rganish, kishi yuqori saviyadagi adabiyot, falsafa, tarixiy ma'lumotlarga ega bo'lishiga yordam beradi va insonni intellektual

rivojlantiradi. Jamiyat va insoniy munosabatni tushunish uchun sheva tilining o'rganilishi, odatda, amaliy va samarali bo'lgan. Adabiy til esa, insonning intellektual rivojlanishini yuqori saviyaga olib boradi va unga ko'plab imkoniyatlar ochadi. Har ikki til ham insonning o'zini ifoda qilish, fikrlarini bayon qilish va o'zaro muloqotda ishtirok etish qobiliyatini rivojlantiradi. Sheva va adabiy tilning munosabati: Sheva va adabiy tilning munosabati, ularning maqsad va mazmunlari o'rtasida aniqlangan farqlarga asoslangan. Sheva til odatda ma'qul va ilmiy jihatdan o'rganiladi, jumladan so'zlash va yozish jarayonlari asosida amalga oshiriladi. Bu, insonlarga turli maqsadlarga erishish uchun asosiy vosita bo'ladi. Adabiy til esa, insonlarni intellektual rivojlantirishni va tarixiy, madaniy, san'at, fikriy bozorlarda ko'proq o'rganishlarini ta'minlaydi. Bu til odatda ilmiy va intellektual mazmunli kitoblar, adabiyot asarlar, falsafa, tafsilotlar va san'at bo'yicha ma'lumotlar o'rgatish orqali o'rganiladi. Sheva odatda kundalik hayotda qo'llaniladi, jumladan oilaviy va ish joylarida. Unga oid bo'lgan mavzular qo'llanish, ta'lim va tarbiyada yordam bera oladi. Adabiy til esa, ko'proq umumiy va ilmiy mavzular bilan bog'liq, masalan, tarix, falsafa, ijtimoiy soha va boshqa mamlakatlarning madaniyati va san'ati haqida ma'lumotlar beradi. O'rganish usullari: Shevani o'rganish odatda qaror qabul qilish, tushunish va so'zlash jarayonlarini o'z ichiga oladi. Bu, har bir insonning o'zini ifoda qilish va kompaniya tuzilishi uchun zarur bo'lgan ma'naviy qobiliyatlarini rivojlantiradi. Adabiy til o'rganish esa, ko'plab intellektual va tarixiy tushunchalar, falsafa, san'at va adabiyot asarlarini tahlil qilish, ta'lim olish va o'zining fikrlarini yoritishga asoslanadi. Bular asosida sheva va adabiy til o'rganishning o'ziga xos yo'nalishlari va maqsadlari mavjud. Har bir til o'rganuvchisining maqsadlari va xohishlariga bog'liq o'zgartirilishi mumkin.

¹ O'zbek adabiy tili xalq shevalaridan o'ziga kuch oladi, chunki sheva bo'lmasa, adabiy tilimizning kelajagi bo'lmaydi. Hayotiy ozuqa olib turadigan asosi bo'lmasa, har qanday adabiy til vaqt o'tishi bilan o'lik tilga aylanadi. Shuning uchun ham shevalar har qanday adabiy tilning asosiy hamda rivojlanish poydevoridir. U(lar)ni ilmiy adabiyotlarda dialekt va sheva terminlari bilan atash kuzatiladi. Biz u(lar)ni sheva deb, bitta termin bilan atashni o'rinli hisoblaymiz. Shu o'rinda shevashunosligimizning buguni hamda kelajagi haqida o'ylab ko'rib, shuningdek, bu sohada ilmiy ishlari bilan tanilgan bir qancha tadqiqotchi olimlarning fikr-mulohazalarini e'tiborga olib, ushbu ishni tayyorladik. Shevashunosligimizning tarixi XI asarning mashhur tilshunosi Mahmud Koshg'ariyga borib taqaladi. Uning "Devonu lug'atit turk" asari turkiy xalqlar shevalarining so'zligini arab tilida izohlab, o'zida jamlagan mukammal va bebaho lug'atlardan biri sanaladi. Shu asarning "Indeks lug'ati" ham olimlarimiz tomonidan tayyorlangan. Mana shu lug'at bahona turkiy qabila-urug'larning tillari bir bobo tildan rivojlanib, taraqqiy etganligi haqidagi ilmiy-nazariy qarash dalillar asosida tasdiqlandiki, bu hol ona tilimizning o'ziga xos nufuzini va tarixiy taraqqiyotini dalillar vositasida tasdiqlab turibdi. Hazrat Alisher Navoiy ham bundan sal kam olti asr oldin mana shu turkiy tilda, ya'ni eski o'zbek adabiy tilida she'rlar yozib, olamni quolsiz holda, Qalam bilan egallagan allomalardan biri sanaladi. Mana shuning natijasida o'sha vaqtda Xuroson hukmdori bo'lgan Husayn Boyqaro tilimizga Davlat tili darajasini berish to'g'risidagi tarixiy farmonini e'lon

-
1. ¹ T. J. Enazarov, V. A. Karimjonova, M. S. Enazarova, Sh. S. Mahmadiyev, K. G'. Rixsiyeva "O'zbek dialektologiyasi" TOSHKENT "UNIVERSITET" 2012

qilishga majbur bo'lgan. Xonliklar davrida ham garchi o'sha vaqtda tilimiz bo'yicha chuqur ilmiy asoslarda tadqiqotlar olib borilmagan bo'lsa-da, tilimiz ijtimoiy hayotdagi mavqeini saqlab qolganligi va kuchaytirganligi tarixda hech ham rad qilib bo'lmaydigan dalillar orqali o'z ifodasini topgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Enazarov T J, Karimjonova V A, Enazarova M S, Mahmadiyev Sh S, Rixsiyeva K G' O'zbek dialektologiyasi TOSHKENT "UNIVERSITET" 2012
2. Ashirboyev S O'zbek dialektologiyasi TOSHKENT 2013
3. To'ychiboyev B, Xasanov B O'zbek dialektologiyasi TOSHKENT 2004
4. Reshetov V V, Shoabdurahmonov Sh O'zbek dialektologiyasi TOSHKENT 1978
5. Murodova N O'zbek dialektologiyasi TOSHKENT 2019

